

УДК 94(477)"16/19":327.8(47)"16/19"

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2026.34.26>

ФАЛЬСИФІКАЦІЯ ЗМІСТУ ІНОЗЕМНИХ ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ У РОСІЙСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ ХІХ СТОЛІТТЯ

Ніколаюк Тетяна,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри теорії та історії мистецтва

Національної Академії образотворчого мистецтва і архітектури

ORCID ID: 0000-0001-5133-4033

У роботі досліджуються факти фальсифікації царськими перекладачами ХІХ століття змісту текстів іноземних дипломатів про пізньосередньовічні володіння московських Рюриковичів. Для цього простежено вживання топонімів «Московія» й «Росія» у листах іноземних дипломатів та в їх російських перекладах. **Методологія дослідження** спирається на принципи історизму, порівняльного аналізу та зіставлення відомостей про Московію, що містяться в листах іноземців ХVІ ст., із російськими перекладами цих листів, виконаними в умовах панування жорсткої імперської цензури. **Наукова новизна** статті полягає в тому, що вперше проведений порівняльний аналіз історичних описів Московії іноземних дипломатів Альберто Кампензе та Павла Іовія Новокомського для Папи Климента VII з їх перекладами російською мовою у 1836 році. Доведено, що царські літератори В. Семенов та М. Михайловський, дотримуючись доктрини «Москва – Третій Рим», у своїх поясненнях до перекладів обґрунтовували право Москви на захоплення литовських територій із православним руським населенням. Також проаналізовано претензії тодішніх московських лідерів на візантійську спадщину, що призвело до додавання титулу «Государь всієї Русі» до титулу правителя Московії.

Висновки. Доведено, що царські перекладачі В. Семенов та М. Михайловський навмисно вчинили фальсифікації, замінивши у перекладах листів Альберто Кампензе та Павла Іовія Новокомського фінно-угорську назву московських володінь Рюриковичів «Московія» православним терміном «Росія».

З'ясовано, що стратегії трансформації змісту перекладів, застосування методів упуцнення або підміни географічних термінів імперські історики використовували для обґрунтування історичних міфологем, якими послуговуються і сучасні російські історики. У сукупності це дало змогу всебічно розкрити предметне поле дослідження.

Ключові слова: спростування історичних міфологем, методи фальсифікації змісту історичних джерел, стратегія трансформації текстів, топоніми «Росія» й «Московія».

Nikolaiuk Tetiana. Falsification of the content of foreign historical sources in Russian translations of the 19th century

The paper investigates the facts of falsification by tsarist translators of the 19th century of the content of texts by foreign diplomats about the late medieval possessions of the Muscovite Rurikovichs. To this end, the use of the toponyms "Muscovy" and "Russia" in the letters of foreign diplomats and in their Russian translations was traced. The research methodology is based on the principles of historicism, comparative analysis, and comparison of information about Muscovy contained in the letters of foreigners of the 16th century with the Russian translations of these letters, made under the reign of strict imperial censorship. The scientific novelty of the article lies in the fact that for the first time a comparative analysis of the historical descriptions of Muscovy by foreign diplomats Alberto Campense and Pavel Iovius Novokomsky for Pope Clement VII with their translations into Russian in 1836 has been carried out. It is proven that the tsarist writers V. Semenov and M. Mikhailovsky, adhering to the doctrine of "Moscow – the Third Rome", in their explanations to the translations justified the right of Moscow to seize Lithuanian territories with the Orthodox Rus' population. The claims of the then Moscow leaders to the Byzantine heritage, which led to the addition of the title "Sovereign of All Russia" to the title of the ruler of Muscovy, are also analyzed.

Conclusions. It is proven that the tsarist translators V. Semenov and M. Mikhailovsky deliberately committed falsifications, replacing the Finno-Ugric name of the Muscovite possessions of the Rurikovichs "Muscovy" with the Orthodox term "Russia" in the translations of the letters of Alberto Campense and Pavel Ioviy Novokomsky.

It is found out that the strategies of transforming the content of translations, applying methods of omitting or replacing geographical terms were used by imperial historians to substantiate historical mythologies, which are also used by modern Russian historians.

Taken together, this made it possible to comprehensively reveal the subject field of the study.

Key words: refutation of historical mythologies, methods of falsifying the content of historical sources, strategy of text transformation, toponyms "Russia" and "Muscovy".

Російська імперська історіографія та сучасна політична еліта Росії підтримують наукову гіпотезу про існування середньовічної слов'янської держави Московської Русі, що, на їх думку, продовжила традицію давньоруської державності. Російські історики та науковці приховують фіно-угорські корені московитів й обстоюють ідею їх слов'янського походження. З цією метою, у межах тогочасної цензури в історичних дослідженнях та російських перекладах іноземних описів середньовічної Московської держави замість фіно-угорської назви *Московія* вживали термін «*Росія*». А в наш час міфологема про так звану «*історичну єдність росіян та українців*» стала для президента В. Путіна ідеологічним підґрунтям повномасштабного вторгнення російських військ в Україну 24 лютого 2022 р.

Зазначимо, що в умовах повномасштабної війни, яку розпочала Росія проти України у 2022 р., спростування російських історичних міфологем стає для історика актуальним завданням.

Щодо міфологеми про «київську спадщину», яку російська еліта прагнула собі повернути, відомий дослідник російських історичних міфів Е. Кінан стверджував: «*Цей міф був остаточно прийнятий московською політичною елітою у XVIII ст. і з'явився під час або відразу після московської експансії на київську територію*» [5].

Під кінець 40-х рр. XX ст. у Радянській імперії була створена ще одна міфологема про те, що нібито Київська держава Рюриковичів була початковим етапом в історії трьох братніх слов'янських народів – українців, росіян та білорусів [8; 9].

Якщо належність українського та білоруського народів до слов'янського етносу не викликає сумнівів у дослідників, то твердження партійного історика В. Мавродіна про належність росіян до «*давньоруської слов'янської спільноти*» викликало багато заперечень у фахівців навіть у радянські часи. Використовуючи багатий архівний матеріал, сучасні українські історики та філологи спростували твердження як царських істориків про існування «єдиної Русі» [2; 15; 16; 17; 20; 21], так і радянських істориків про формування в Київській державі так званої «*єдиної давньоруської народності*», що в XIV–XV ст. нібито перетворилася на три східнослов'янські народності: російську, білоруську та російську [10; 22].

Відповідно до цієї історичної міфологеми, етнічною основою російської нації були саме слов'яни, а середньовічна Московія була заселена переважно слов'янсько-руським етносом. Цей підхід використовувався у намаганнях правлячих кіл російської та радянської імперій приховати фіно-угорські корені московитів й акцентувати їхню виключну «слов'янськість». З цією метою в історичних джерелах та літературних перекладах фіно-угорська назва Московського царства системно замінялася слов'янською назвою Русь або грецьким найменуванням Росія.

Історичним джерелом для нашого дослідження слугували оригінали листів іноземців Альберта Кампензе та Павла Іовія Новокомського до Папи Климента VII, написані італійською та латинською мовами, а також російські переклади цих документів царськими літераторами – В. Семеновим та М. Михайловським [7, с. 457–513; 14, с. 409–457; 12, с. 517–567, с. 590–608; 13, с. 569–590].

Оригінали та їх переклади російською мовою були опубліковані у першому томі «*Бібліотеки іноземних письменників про Росію*» у 1836 р. З цими джерелами авторка ознайомила у вільному доступі на сайті Президентської бібліотеки імені Б.М. Єльцина, що знаходиться в Санкт-Петербурзі.

Наукову новизну студії зумовили: порівняльний аналіз історичних описів Московії, зроблених іноземними дипломатами Альберто Кампензе і Павлом Іовієм для Папи Климента VII, із перекладами цих описів російською мовою, здійсненими у 1836 р. Доведено, що царські літератори В. Семенов і М. Михайловський у роз'ясненнях до перекладів дали обґрунтування права московських Рюриковичів на захоплення ними чужих територій із православним населенням. З'ясовано, що царські перекладачі В. Семенов і М. Михайловський свідомо використали стратегію трансформації текстів першоджерел, шляхом заміни фіно-угорської назви московських володінь Рюриковичів «*Московія*» на грецький за походженням церковний термін «*Росія*» в російськомовних аналогах листів.

Мета публікації – обґрунтування неправомірності ототожнення Московії з Руссю в російських перекладах XIX ст. та доведення факту фальсифікації імперськими перекладачами змісту текстів іноземних дипломатів про географічні володіння московських Рюриковичів у XVI ст.

Дипломат Альберто Кампензе у 1523 р. написав лист до Папи Климента VII, в якому намагався переконати його у необхідності посприяти об'єднанню православної та католицької церков в єдину церкву, яка мала би потугу протистояти в Європі протестантизму, що набирала силу. Він також пропонував укласти військовий союз із московським князем Василем III проти турків [7, с. 457–482].

Єпископ XVI ст. Павло Іовій Новокомський, також прихильник об'єднання церков і залучення московських військ до війни з турками, у 1526 р. написав для папської канцелярії «*Книгу про посольство, відправлене Василем Івановича, Великим князем Московським, до Папи Климента VII*» [13, с. 569–590]. У книзі він детально схарактеризував географічне положення Московії, етнічний склад її населення, його характер та звичаї.

А. Кампензе у листі до Папи Римського Климента VII, зазначав: «*дуже багато хто до цих пір ще вважають за одне московитян і росів, або рутенів, спираючись на те, що вони говорять однією мовою і сповідують одну віру*» [7, с. 463].

Однак нижче у листі автор навів доволі багато фактів, які спростовують це твердження. Так, дипломат зазначив, що роси – це окремий від московитів етнос, вони проживали в Литві пліч-о-пліч із литовцями та самоїдами [7, с. 462]. Водночас автор листа перерахував народності, що перебували під владою московського князя: *печорани (perusrami), угри (ugri), вогулічі (vahulzrami), корели (corelli), черемиси (czeremissi), башикури (baschirdi)* [7, с. 460]. Отже, за свідченнями А. Кампензе, середньовічну Московію населяли фіно-угри й тюрки, які не належать до слов'ян.

Павло Іовій Новокомський у листі також розрізняв московитів та русів, розповідаючи про мешканців Московії як про нащадків фіно-угорського народу *tochi*, згадуваного у працях історика Плінія Старшого й географа Клавдія Птолемея ще у I–II ст. [13, с. 574, с. 579]. У латинськомовному тексті ним розкрито склад жителів Московії, що відповідає угро-фінському етносу: *перм (permiis), печеря (pecerris), угри (inygris), вогулічі (ugulicis), пеняжани (pinnogisque)* [13, с. 578]. Отже, середньовічні дипломати засвідчили факт наявності численного неслов'янського населення на території середньовічної Московії.

А. Кампензе у листі до Папи Климента VII багато уваги приділив опису не тільки Московської держави, а й сусідніх із нею територій, згадавши при цьому «Царство Росів» [7, с. 462]. Він зазначив, що територія царства входить до складу Литовської й Польської держав [7, с. 462], на сході межує із захопленим московитами Смоленським князівством [7, с. 476], на заході та півдні – з Валахією та Болгарією [7, с. 476] і, як частина Польщі, «*тягнеться на північ і північний схід від гір сарматських*» (сучасних Карпатських гір) [7, с. 476]. Кампензе також детально окреслив географічні кордони держави Росів – («*між Борисфеном, Меотійськими болотами й Танаїсом*», тобто між Дніпром, Азовським морем і Доном, а столицею його називає м. Київ, «*при Борисфені*» (Дніпрі), змальовуючи його дуже красивим і найбагатшим європейським містом того часу [7, с. 462, с. 467].

Тобто, *Руссю* з давніх-давен називали територію, що переважно збігається з межами сучасної України, а мешканців цієї території називали *руськими*. Проте, як зауважив автор понад 250-ти праць з історії та діалектології східнослов'янських мов, етногенезу східних слов'ян Григорій Півторак: «*Термін Русь так і не став політичною атрибуцією української території. Його присвоїли собі наші сусіди – росіяни*» [15, с. 81–82].

Тому дипломат Павло Іовій зазначав, що Московію, населену московитами, називають *Білою Руссю* (латинською мовою *Russia alba*), а частину слов'янської Литви, населену роксоланами (латинською мовою *Roxolani*), називають *Нижньою Руссю* (латинською мовою *Russiam inferiorem*) [13, с. 576].

Отже, іноземні автори свідчили, що більшість православних земель колишньої Київської держави із центром у Києві на початку XVI ст. залишалися під владою польського короля й одночасно литовського князя, їх межі географічно не збігалися з теренами Московської держави, натомість більша частина православних володінь московських Рюриковичів була населена неслов'янськими фіно-угорськими етносами, які раніше прийняли православ'я. Ця територія позначалася на середньовічних мапах фіно-угорським за походженням латинським топонімом «*Moscovia*», який іноді дублювався грецьким церковним латиномовним терміном «*Russia alba*» [11, с. 214–215, с. 218].

Важливим аргументом, який, на думку сучасних російських істориків, доводить належність московитів до слов'янського етносу, є спільна мова, якою нібито розмовляли московити й руси. На її означення Павло Іовій в описі використав термін «*іллїрійська*» [13, с. 586]. Зауважимо, що йшлося про церковнослов'янську мову. Павло Іовій зауважував, що в будинках московської знаті він бачив багато книг, написаних цією мовою. Як освічений священнослужитель, Павло Іовій знав, що церковнослов'янська мова використовувалася в канонічному православному богослужінні в Руській державі із центром у Києві, а пізніше утвердилася і в православній літургії Московії [13, с. 586]. Мова, яку використовували середньовічні православні московська, руська й литовська еліти для культурних і ділових потреб, на думку царського лінгвіста А.І. Соболевського, була давньоболгарською: «*Ця мова, була використана Кирилом і Мефодієм для перекладів з грецької святого Письма, і після Кирила та Мефодія стала літературною мовою болгар, сербів і росіян*» [18, с. 23].

Відповідно до цього підходу, церковна мова православної літургії перетворилася на мову публічної сфери насамперед для вузького кола освіченої московської, руської та литовської середньовічних еліт. Але це не перетворює фіно-угорське й татарське населення середньовічної Московії у вигадану радянськими ідеологами «давньоруську націю», оскільки у побуті московити продовжували вживати місцеві, неслов'янські мови.

Грунтуючись на хибному твердженні про винятково їхнє право на руську спадщину київських Рюриковичів, московські князі проводили агресивну зовнішню політику для навіювання сусідам належного остраху й розширення своїх володінь [7, с. 469].

Наприклад, А. Кампензе повідомляє, що московські князі Іван III і його син Василь III вели численні війни з польськими королями і одночасно литовськими князями Казимиром IV, Олександром Ягеллоном і Сигізмундом I за землі Росів, що входили до складу Великого князівства Литовського [7, с. 462]. Іноземці при цьому відзначали, що московські Рюриковичі обґрунтовували право на анексію слов'янських земель Литовської Русі спільністю православної віри у московитів і росів [7, с. 462–463]. Така аргументація територіальних загарбань виглядає цинічною, оскільки ще у 1458 р. московські правителі розірвали канонічне спілкування з Константинопольською православною патріархією, монополізувавши право призначати окремого московського митрополита без затвердження Константинопольською канцелярією.

Зокрема й Павло Іовій акцентував на зазіханнях Василя III на титул імператора, бо той іменував себе виключно як *«dominator totius Russias»*, тобто *«володарем всієї Русі»* [13, с. 573]. При цьому, так званий *«dominator totius Russias»* фактично контролював лише невелику частину населених слов'янами територій, посутньо Чернігівську та Псковську землі, а також Новгород. Інші народи, щодо яких московський правитель згадує у своїй титулатурі як про піддані йому, належали до угро-фінського й татарського етносів.

Ці амбіції базувалися на усталеній у Московії політичній концепції, що нібито з падінням Константинополя у 1453 р. Московія успадкувала якусь всесвітньо-історичну місію захисту вселенського православ'я від «невірних», тобто мусульман і католиків. Ще за часів правління князя Івана III (батька Василя III) почали звеличувати московського правителя як верховного поборника й оборонця православ'я, як *«царя»* – у візантійсько-церковному тлумаченні слова. З цією метою було використано історіософську схему візантійських істориків про мандрівне Царство, про спадковість царств. Так почала зароджуватись ідея *«Москва – Третій Рим»* [4, с. 256–257]. Ще згодом московських князів було проголошено спадкоємцями візантійських імператорів, що слугувало підставою для незаконного приєднання грецького церковного терміна *«Росія»* до їх світської титулатури [6, с. 6].

Однак при правлінні Івана III остаточного оформлення ідеї *«Москва – Третій Рим»* в ідеологічну доктрину ще не відбулося. Її пізніше сформулював псковський старець Спасо-Великопустинського Єлеазарового монастиря Філофей для московського князя Василя III [19]. На думку Філофея, після захоплення мусульманами у 1453 р. Візантійської православної імперії місія Другого Риму (Константинополя або Царгорода як осередка православ'я) перейшла до Московії, яка, у свою чергу, набула статус *«Третього Риму»*, а вселенське православ'я нібито було врятоване від цілковитого знищення: *«Так пусть знает твоя державность, благочестивый царь, что все православные царства христианской веры сошлись в едином твоём царстве: один ты во всей поднебесной христианам царь»* [19].

Це сприяло подальшому впровадженню у московську дипломатичну практику ідеологеми про право московських Рюриковичів на спадщину візантійських імператорів, а також спонукало тогочасну московську дипломатію висувати вимоги до іноземних монархів та римських пап щодо визнання рівних прав московських князів і римських імператорів [13, с. 572].

У той самий час московські правителі почали висувати територіальні претензії до Литовської держави, що в її складі перебували землі колишньої Київської держави Рюриковичів [23, с. 140]. Московські князі, називаючи себе *«Государями Всієї Русі»*, вважали, що вони мають право на землі всієї Русі, зокрема й ті, що на той час входили до складу Литви. Вже наприкінці XV – на початку XVI ст. почалися московсько-литовські війни.

Попри те варто зазначити, що на означення держави, якою правили так звані *«государі Всієї Русі»*, використовувався фіно-угорський топонім *«Moscovia»*. Іноземні дипломати у листуванні чітко розрізняли Русь і русичів, які жили у Литовсько – Руському князівстві, московитів, які мешкали у Московії, чиї правителі привласнили церковний титул *«Всія Русі»*, не володіючи всіма землями русичів, на які вони тоді претендували.

У XVII ст. у середовищі московської еліти остаточно утвердилася ідея про необхідність повернення православної «київської спадщини», тобто території колишньої Київської Русі [5]. Цю концепцію у XVII ст. сформулював богослов німецького походження І. Гізель у «Синописі Київському», який, по суті, заклав підвалини концепції «триєдиного народу», обґрунтувавши «історичні права» Москви на «київську спадщину». Адже саме автор «Синопису Київського» репрезентував московських правителів як наступників князів давньої Русі, а Москву – спадкоємицею Києва: *«І вінчаний був тоді тими послами (візантійськими) Володимир Мономах вінцем царським... І звідтоді великий князь Володимир*

Мономах названий царем Російським, а по ньому – спадкоємці його. Від них же весь той скарб царський, милістю Божою, і донині при великих государях царях та великих князях Московських і вся Росії самодержцях достойно й праведно перебуває» [3].

Цей постулат було затверджено в новій назві Московської держави, яку у 1721 році запровадив Петро I після перемоги Московії у Північній війні зі Швецією [1]. Московський цар спеціально використав церковний термін «Росія» для найменування своєї держави, обґрунтувавши таким чином територіальні претензії Московії до сусідніх держав. В той час землі давньої слов'янської Русі входили до складу Речі Посполитої. Тому саме ці території московити загарбали у майбутньому, здійснивши наприкінці XVIII ст. три розподіли Польщі.

Тепер стає зрозумілим, чому царські літератори у XIX ст. вдавалися до смислової трансформації, шляхом упущення та заміни частини інформації, спотворюючи факти з іноземних джерел. Зокрема, намагаючись приховати фіно-угорські корені московитів та об'єктивувати їхню слов'янськість, царські літератори в перекладі культурно значущих власних назв (Московія – Росія) використовували прийом упущення (Russia alba – Russia). Видозмінені назви ставали частиною нарративу, необхідного для правлячих кіл, московських князів, які проводили агресивну зовнішню політику. Отже, заміна фіно-угорської назви середньовічної Московії на латинську назву Росія без складника alba потрібна була, щоб розширити свій вплив на більше число територій і, крім того, легітимізувати жителів Московії як нащадків слов'янського етносу.

Перекладачі документів середньовічних дипломатів змушені були підкорятися вимогам жорсткої імперської цензури та надавати недостовірні історичні пояснення. Наприклад, при здійсненні перекладу листа Альберта Кампензе до Папи Климента VII В. Семенов у коментарі до примітки 24 так сформулював головну російську імперську тезу: **«Україна издревле принадлежала России, а Киев был столицей Великих князей Русских»** [14, с. 492], не розрізняючи територію Русі – України, населену русами-слов'янами, та володіння московських Рюриковичів, населені фіно-угорськими та татарськими племенами.

У свою чергу, інший імперський літератор М. Михайловський у коментарі до примітки 25 у листі Павла Іовія безапеляційно озвучив російську історичну міфологему: **«Московиты – это россияне, а имя московитам дано было западными писателями по названию их столицы – Москвы»** [12, с. 601]. У поясненні до примітки 30 він знову ототожнив слов'ян-русів із московитами, яких нібито *«хрестив Володимир Великий»*, виправдавши безцеремонне привласнення правлячими колами Російської імперії історичної спадщини Русі-України [12, с. 601].

З метою збереження у перекладеному тексті культурних цінностей оригіналу або адаптування тексту перекладу до ціннісної парадигми приймаючої культури, російські перекладачі вживали культурно-орієнтовану стратегію доместифікації. Ця стратегія передбачає включення певної культурної реалії в контексти культури-реципієнта, шляхом упущення чи заміни «чужорідних» елементів на інші у перекладеному тексті. Саме цю стратегію застосували імперські літератори при перекладі уривку, в якому Павло Іовій повідомляє про загарбання московитами Смоленську в 1522 р.

Так, дипломат у листі інформує, що під час чергової московсько-польської війни московський правитель Василь III, програвши у 1514 р. битву під Оршею, пізніше, у 1522 р., уклав з поляками вигідну мирну угоду, відповідно до якої захоплений у них Смоленськ перейшов під владу московитів. В оригінальному латинському тексті Павло Іовій зазначив: **«Smolenchum oppidum, quod antea Moschovitae occuparant, post tantam etiam victoriam a Polonis partam, in ditione Basilii relinqueretur»** [12, с. 589]. У російськомовному варіанті це означає таке: **«Смоленск, ранее оккупированный московитами, остался во власти Василия III»**. **Отже, іноземець підтвердив той факт, що Смоленськ ніколи раніше не входив до складу Московської держави.**

Проте імперський літератор М. Михайловський переклав цей уривок, виходячи з вимог царської цензури: **«Смоленск, древнее достояние Московии, по-прежнему остался во власти Василия III»** [12, с. 565]. Такою версією перекладу літератор потвердив право московських князів на захоплення Смоленська. Цю правову спадкоємність московити обґрунтували тим, що Смоленськ нібито був частиною володінь київських Рюриковичів, тобто, на їхню думку, *«повинен повернутися»* до московських представників цієї династії як колишня власність.

Нагадаємо, що після розпаду Київської держави Рюриковичів на її землях утворилися самостійні князівства та боярські республіки. Згодом вони були захоплені або опинилися у сфері впливу сусідніх держав, переставши бути самостійними суб'єктами міжнародного права. Литовські князі, відвоювавши у татар в 1362 р. більшу частину Русі (крім Галичини та Новгородських і Псковських земель), перейняли закони, мову й православну віру русичів. Це давало їм право вважати себе їхніми правонаступниками.

Тоді як заліські Рюриковичі, що перейшли під владу Золотої Орди, стали об'єктом правової, економічної та політичної системи татарської держави. Тому, згідно з середньовічним правом, Московська держава, що до кінця XV ст. не була самостійним політичним суб'єктом, не мала правових підстав претендувати на землі незалежних держав. Хоча, на думку тодішніх російських істориків, польські королі й одночасно литовські князі володіли цими землями незаконно, тому захоплення їх московитами вважалося абсолютно виправданим і справедливим.

Чергове спотворення тексту М. Михайловським спостерігаємо у перекладі з латинської мови іншого уривка з листа Павла Іовія. Так, на с. 539 замість застосованої Павлом Іовієм подвійної фіно-угорської і церковно-православної назви московських земель Рюриковичів, позначених ним у латинському варіанті як *Moschovia appollat Russia alba* (російською мовою *Московия, именуемая Русь Белая*) [13, с. 576], перекладач застосував тільки церковний термін «Росія» (лат. *Russia alba*), «забувши» згадати фіно-угорську назву *Московія й проігнорували складник «alba»* [12, с. 539]. У передмові до цього листа царський літератор так само безпеліційно перейменував Московію на Росію [12, 1836, с. 520–521].

Отже, на основі зіставлення автентичних листів іноземних авторів із їх перекладами, здійсненими російськими літераторами В. Семеновим та М. Михайловським, з'ясовано, що замість фіно-угорського позначення московських володінь Рюриковичів *Moscovia*, яке у листах використовували іноземці, імперські перекладачі необгрунтовано вживали грецьку церковну назву *Росія*, введenu для найменування Московської держави лише у 1721 році.

Можна стверджувати, що царські перекладачі XIX ст. свідомо застосовували стратегію трансформації текстів для видозміни первинного змісту повідомлень середньовічних іноземних письменників про Московську державу, зокрема й шляхом використання ідеологічно заангажованих способів найменування самої її території. Підставою для використання згаданої стратегії стало юридичне закріплення православної назви *Росія* на міжнародній арені. Водночас стратегія трансформації у перекладах сприяла ототожненню московитів із слов'янським етносом.

Література:

1. Агеева О. Титул «император» и понятие «империя» в России в первой четверти XVIII века. *Мир истории. Электронный журнал*. 1999. № 5. URL: <https://www.historia.ru/1999/05/ageyeva.htm> [дата звернення: 12.10.2022].
2. Денисенко В. Як зруйнувати руський мир. Київ: Наш формат, 2023. 208 с.
3. Жиленко І. Синописис Київський. Лаврський альманах. Ред. рада: В.М. Колпакова (відп. ред) та ін. Київ: ВПОЛ, 2002. URL: <http://litopys.org.ua/synopsis/syn.htm> [дата звернення: 20.02.2024].
4. Карташев А. В. Очерки по истории Русской церкви: в 2 т. Т.1. Минск: Белорусский экзархат, 2007. 717 с.
5. Кінан Е. Російські міфи про київську спадщину. *Збірка статей. Російські історичні міфи*. Київ: «Критика», 2001. URL: <http://litopys.org.ua/keenap/keen03.htm> [дата звернення: 02.02.2023].
6. Клосс Б.М. О происхождении названия «Россия». Москва: Языки славянской культуры, 2012. 150 с.
7. Lettera d' Alberto Campense intorno le cose di Moscovia al Beatissimo padre Clemente VII. Pontefice massimo. *Библиотека иностранных писателей о России. Отделение первое, том первый. Изданием М. Калистратова, трудами В. Семенова – И. Барбаро, А. Контарини, А. Кампензе, П. Иовий*. Санкт-Петербург: в типографии III отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии. 1836. Т.1. С. 457–482. URL: <https://www.prlib.ru/item/1091184> [дата звернення 12.02.2022].
8. Мавродин В. «Древняя Русь (происхождение русского народа и образование Киевского государства)». Москва: ОГИЗ Госполитиздат, 1946. 309 с.
9. Мавродин В. Образование единого русского государства. Ленинград: Изд-во Ленинград. гос. ун-та, 1951. 328 с.
10. Ніколаюк Т.А. Спростування міфологеми про належність сучасних росіян до слов'янського етносу. *Вчені записки Таврійського університету. Серія Історичні науки*. 2022. Т.33 (72) № 2. С. 74–81. DOI <https://doi.org/10.32838/2663-5984/2022/2.11>
11. Ніколаюк Т. А. Топоніміка руської православної ойкумени на західноєвропейських мапах епохи Ренесансу. *Вчені записки Таврійського університету. Серія: Історичні науки*. 2022. 33 (72), № 4. С. 212–220. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5984/2022/4.33>
12. Павел Иовий Новокомский. Книга о посольстве, отправленном Василием Иоанновичем, Великим князем Московским, к Папе Клименту VII. В: *Библиотека иностранных писателей о России. Отделение первое, том первый. Изданием М. Калистратова, трудами В. Семенова – И. Барбаро, А. Контарини, А. Кампензе, П. Иовий*. Санкт-Петербург: в типографии III отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии. 1836. Т.1. С. 517–567, С. 590–608. URL: <https://www.prlib.ru/item/1091184> [дата звернення 24.11.2022].
13. Pauli Iovii Novocomensis, de Legatione Basilii magni Principis Moscoviae ad Clementem VII. *Библиотека иностранных писателей о России. Отделение первое, том первый. Изданием М. Калистратова, трудами В. Семенова – И. Барбаро, А. Контарини, А. Кампензе, П. Иовий*. Санкт-Петербург: в типографии III отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии. 1836. Т.1. С. 569–590. URL: <https://www.prlib.ru/item/1091184> [дата звернення 24.11.2022].
14. Письмо Альберта Кампензе к Папе Клименту VII о делах Московии. *Библиотека иностранных писателей о России. Отделение первое, том первый. Изданием М. Калистратова, трудами В. Семенова – И. Барбаро, А. Контарини*,

- А. Кампензе, П. Иовий.* Санкт-Петербург: в типографии III отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии. 1836. Т.1 С. 405–457; С. 485–512. URL: <https://www.prlib.ru/item/1091184> [дата звернення 26.11.2022].
15. Півторак Г. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. *Міфи та правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски»*. Київ: Видавничий центр «Академія», 2001. 153 с.
 16. Півторак Г. Етнічна належність Київської Русі та її консолідуючий етнос (Київська Русь як ранньоукраїнська держава). *Історичний атлас України. Найдавніше минуле, Русь Київська держава. Галицько-Волинська держава.* /керівник проекту й автор-упорядник Юрій Лоза. Київ: Видавництво «Мапа», 2010. С. 123–129.
 17. Плохій С. Загублене царство. Історія «Русского мира» з 1470 року до сьогодні/ пер. з англ. В. Семенова, Є. Євменова; наук. ред. ч. I–IV С. Лунін; худож.-оформлювач М. Мендор. Харків: Бібколектор, 2019. 308 с.
 18. Соболевский А. И. История русского литературного языка. Ленинград: Наука. 1980. 200 с.
 19. Филофей. Послание Великому князю Василию, в котором об исправлении крестного знамения и о содомском блуде. Под ред. Д. С. Лихачева, Л. А. Дмитриева, А. А. Алексеева, Н. В. Поньрко. *Библиотека литературы Древней Руси. Электронные публикации Института русской литературы (Пушкинского дома) РАН.* Т. 9: Конец XIV – первая половина XVI века. СПб.: Наука, 2000. URL: <http://lib.pushkinskijdom.ru/Default.aspx?tabid=5105> [дата звернення: 23.01.2022].
 20. Штепа П. Московство: його походження, зміст, форми й історична тяглість. (4-е вид.). Дрогобич: Видавнича фірма Відродження, 2003. 412 с.
 21. Штепа П. Українець і москвин: дві протилежності. Тернопіль: Видавництво «Крила», 2022. 688 с.
 22. Юсова Н. Проблема «давньоруської народності» у праці В.В. Мавродіна «Образование Древнерусского государства» (1945). *RUTHENICA*, 2002. 1. С. 152–163. URL: http://resource.history.org.ua/publ/ruthenica_2002_1_152
 23. Яковенко Н. Від «Русі» до «України» (назви й самоназви української території). *Історичний атлас України. Найдавніше минуле, Русь Київська держава. Галицько-Волинська держава.* Керівник проекту й автор упорядник Лоза. Київ: Видавництво «Мапа», 2010. С. 140–141.

Дата першого надходження статті до видання: 29.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.05.2026